

مقاله پژوهشی: عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر همگرایی

امنیت جمعی در منطقه خلیج فارس

[20.1001.1.20084897.1400.19.86.1.8](https://doi.org/10.1001.1.20084897.1400.19.86.1.8)

محمد رضا حافظ‌نیا^۱، محمدرضا کمالی^۲، حسین ربیعی^۳، علی فاطمی‌نسب^۴

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۸/۰۱

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۷/۰۱

چکیده

خلیج فارس منطقه‌ای است راهبردی که اجزای تشکیل‌دهنده آن به‌طور لاینفک به یکدیگر وابسته‌اند و هر حرکتی که در یکی از واحدهای آن پدید آید در نقطه‌ی دیگری از منطقه منعکس می‌گردد. به‌منظور حفظ وحدت منطقه الزامی است که یک همکاری همه‌جانبه و منسجم توسط اعضای تشکیل‌دهنده آن صورت پذیرد و این مهم در سایه همکاری و همیاری میسر است. در چارچوب همگرایی است که کشورهای منطقه قادر خواهند بود منافع خود را آن‌طور که مشخص کرده‌اند، دنبال نمایند بدون اینکه ارزش‌های دولت‌های دیگر منطقه مورد تهدید قرار دهند و یا از اهمیت آن بکاهند. هدف از این پژوهش شناسایی عوامل ژئوپلیتیکی همگرایی مؤثر بر امنیت جمعی منطقه خلیج فارس بوده و روش تحقیق با استفاده از روش دلفی کلاسیک و در قالب رویکرد نظریه‌های همگرایی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش شامل ۳۵ نفر کارشناس و خبره در حوزه ژئوپلیتیک، امنیت و روابط بین‌الملل بوده که در ابتدا برای به دست آوردن اجماع در مورد مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی همگرا، طی سه مرحله مؤلفه‌ها مورد بررسی و نهایتاً ۳۴ مؤلفه مورد اجماع قرار گرفت. طبق یافته‌های تحقیق مهم‌ترین مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی که مؤثر بر همگرایی امنیت جمعی در منطقه خلیج فارس بوده و بالاترین تأثیر را دارد عبارت‌اند از: پیروی اکثریت مردم منطقه از دین مبین اسلام به‌عنوان عامل پایدار و انسجام بخش، هم‌جواری و پیوستگی جغرافیایی کشورهای منطقه، وجود ذخایر مناسب فسیلی و معدنی در کشورهای منطقه و وابستگی اقتصاد این کشورها به درآمدهای نفتی، تشکیل و تقویت کمیته مشترک کشورهای ساحلی برای امور زیست‌محیطی، ارتباط کشورهای منطقه خلیج فارس با حوزه‌های ژئوپلیتیکی مهم منطقه غرب آسیا، عضویت اغلب کشورها در شورای همکاری خلیج فارس.

^۱ استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

^۲ استادیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی

^۳ استادیار گروه جغرافیای سیاسی و عضو هیئت‌علمی دانشگاه خوارزمی

^۴ دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) ali.ngat@chmail.ir

واژگان کلیدی: عوامل همگرا، عوامل ژئوپلیتیک، منطقه، امنیت، خلیج فارس، امنیت جمعی

مقدمه

خلیج فارس از منظری کلی منطقه‌ای راهبردی و جهانی و از نظر کشورهای ساحلی مانند ایران، عراق، کویت، عربستان، بحرین، قطر، امارات متحده عربی و عمان، منطقه‌ای با اولویت راهبردی به شمار می‌آید. این منطقه با داشتن حساسیتی ویژه، منافع منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای کشورهای داخل و خارج خود را مصون نگه می‌دارد.

وجود چرخه بی‌ثباتی و منازعه در خلیج فارس نشان می‌دهد که کشورهای این حوزه با وجود دارا بودن زمینه‌های همگرایی، همواره در جهت واگرایی گام برداشته‌اند و این منطقه را به بخشی بی‌ثبات در جنوب غرب آسیا تبدیل نموده‌اند. در این راستا به منظور برقراری نظامی پایدار در خلیج فارس، محدودیت‌های ناشی از عدم به‌کارگیری نظام امنیتی مناسب در خلیج فارس نشان می‌دهد که این منطقه همواره محل رقابت‌ها و تضادهای متقابل بوده است؛ رقابت‌هایی که مبتنی بر رقابت تسلیحاتی و ایدئولوژیک، تصور تهدید متقابل، ایجاد ائتلاف، حضور عناصر خارجی و ... بوده و این عوامل ریشه بسیاری از بی‌اعتمادی‌ها را در منطقه به وجود آورده و منجر به تضعیف همگرایی منطقه‌ای شده است. این در حالی است که پیش‌زمینه ثبات سیاسی و امنیتی در خلیج فارس، توجه به زمینه‌های همکاری و مشارکت‌جویی تمامی کشورهای خلیج فارس است.

با وجود سپری شدن قرن‌ها در پیشرفت و تعالی ملت‌ها و سیاست حاکمیت در چارچوب اتحاد، ائتلاف‌ها و ایجاد همگرایی منطقه‌ای و بین‌المللی کشورهای این منطقه در سراسری و واگرایی گام برداشته‌اند؛ اما وجود برخی زمینه‌های همگرایی در منطقه باعث شده که بتوان با استفاده از آن‌ها، شدت واگرایی‌های موجود را کاهش و تخفیف داد. این عمل به‌نوبه خود زمینه را برای افزایش همگرایی بین این کشورها فراهم می‌سازد؛ بنابراین شناخت عوامل همگرا کننده بین این کشورها یک ضرورت اساسی محسوب می‌شود؛ ضرورتی که بتوان با شناخت این عوامل برنامه‌های جامعی را در جهت کاهش واگرایی‌ها و افزایش میزان همگرایی تدوین نمود.

با توجه به اینکه هر منطقه ژئوپلیتیکی ویژگی‌های خاص خود را داشته؛ به‌نحوی که هویت آن منطقه را مشخص می‌کند؛ مهم‌ترین ویژگی امروز منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس، در کنار هویت اسلامی مردم، وجود منابع و ذخایر عظیم نفت و گاز آن است که نظر کشورهای مختلف جهان از جمله کشورهای صنعتی و عمده مصرف‌کننده نفت و گاز را به خود جلب کرده است. در واقع

خلیج فارس نشان دهنده الگوی یگانه‌ای از یک منطقه ژئوپلیتیک است که دربرگیرنده ملت‌هایی است که از نظر فرهنگی تفاوت‌هایی دارند، ولی از جنبه‌های سیاسی و اقتصادی از شباهت‌هایی برخوردارند. (شاملو، ۱۳۹۹: ۲۶) با توجه به اینکه منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس دربرگیرنده هشت کشور با وزن‌های ژئوپلیتیکی متفاوت است و بر اساس قاعده مرسوم در مناطق ژئوپلیتیکی جهان، کشورهای هر منطقه معمولاً به دنبال تأمین امنیت خود هستند، اما در منطقه خلیج فارس به دلیل اهمیت جهانی آن و اینکه به‌عنوان هارتلند انرژی جهان شناخته شده است، کشورهای منطقه تحت تأثیر عوامل دیگری نیز قرار دارند؛ بنابراین یکی از مباحث اساسی در ارتباط با منطقه خلیج فارس مسئله امنیت این منطقه حساس برای کشورهای منطقه و جامعه جهانی بوده است. لذا محقق به دنبال احصاء عوامل همگرا بوده و به دنبال پاسخ به این سؤال است که چه عوامل ژئوپلیتیکی همگرا می‌تواند بر امنیت جمعی در منطقه خلیج فارس مؤثر باشد؟

مبانی نظری

— پیشینه تحقیق:

ابوالفضل زمانی و محسن زمانی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان "واکاوی عوامل و زمینه‌های همگرایی در منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس" به روش توصیفی - تحلیلی به این سؤال پاسخ داده‌اند که چه عواملی سبب ایجاد همگرایی و نزدیکی بین کشورهای حاشیه خلیج فارس می‌شود؟ از دید جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک عوامل و عناصر جغرافیایی و به‌طور خاص مناطق جغرافیایی در رویدادها و فرایندهای سیاسی نقش دارند. یکی از این مناطق جغرافیایی خلیج فارس است که نقش بی‌بدیلی را در رویدادهای جهانی ایفا می‌کند. در این زمینه ایجاد همگرایی در این منطقه ژئوپلیتیکی و افزایش زمینه‌های آن، یکی از الزامات برای توسعه و پیشرفت در این منطقه ژئوپلیتیکی می‌باشد. به‌طور کلی عوامل ایجادکننده همگرایی در منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس را می‌توان این عوامل دانست. مسائل زیست‌محیطی، عوامل ژئوکالچر، اشتراکات فرهنگی، عوامل اقتصادی، و در اختیار داشتن ذخایر عظیم هیدروکربنی.

بهاره سازمند و مهدی جوکار (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان "مجموعه امنیتی منطقه‌ای، پویاها و الگوهای روابط کشورهای حوزه خلیج فارس" که به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده به این سؤال پاسخ داده که بر اساس نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای چه الگوهای روابطی در منطقه خلیج فارس به‌عنوان یک زیرمجموعه امنیتی منطقه‌ای وجود دارد؟ تحولات جهان عرب که از

اواخر سال ۲۰۱۰ شروع شد باعث فعال شدن بیش از پیش گسل‌های کشمکش زا بین کشورهای واقع در منطقه خلیج فارس شده و گذار الگوهای رقابت به سمت الگوی دشمنی بین ایران و عربستان را به دنبال داشته است به گونه‌ای که شاهد نوعی جنگ نیابتی این دو کشور در عراق و سوریه و یمن هستیم. از سوی دیگر، به دلیل گذار الگوهای روابط از رقابت به دشمنی، فضا برای دخالت بیش از پیش قدرت‌های فرا منطقه‌ای به‌عنوان عامل نفوذی بازتر شده است. امری که معضل نبوده یک سیستم مدیریت نظم منطقه‌ای و عدم اجماع در مورد آن را تشدید کرده است. در این شرایط هویت‌ها به عاملی اصلی برای تشدید دشمنی‌ها تبدیل شده و بحث عرب و عجم و همچنین شیعه و سنی به‌صورت نقطه ثقل رقابت‌های راهبردی کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس و در رأس آن‌ها عربستان با ایران آمده که در دامنه آن به دیگر زیرمجموعه‌های منطقه‌ای در خاورمیانه و به‌ویژه مجموعه شامات نیز کشیده شده است.

احسان یاری، وحید عبدعلی‌پور (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان "بررسی موانع ژئوپلیتیکی شکل‌گیری رژیم امنیتی پایدار در منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس" به این سؤال پاسخ داده که مهم‌ترین موانع ژئوپلیتیکی بر سر راه شکل‌گیری رژیم امنیتی پایدار در منطقه خلیج فارس کدام‌اند؟ در بررسی و نتایج مقاله مشخص گردید از موانع پیش روی، پنج مانع اصلی وجود دارد که عبارت‌اند از:

- ۱- اختلافات ارضی و مرزی در خلیج فارس که این اختلافات گسترده در مرزهای دریایی و زمینی باعث واگرایی شدید کشورهای منطقه به هم شده است.
- ۲- حضور قدرت‌های بزرگ فرا منطقه‌ای در خلیج فارس که موجب نارضایتی قدرت بزرگ منطقه نظیر ایران، به علت بر هم خوردن موازنه قدرت منطقه‌ای به ضرر آن‌ها و به نفع کشورهای کوچک منطقه گردیده است.
- ۳- مسئله فلسطین که باعث ایجاد قطب‌بندی در منطقه و تقسیم کشورهای منطقه به دو جبهه مخالف گردیده است.
- ۴- مسئله دموکراسی که به دو علت فقدان دموکراسی در حکومت‌های جوامع خلیج فارس و تلاش برای پیشبرد دموکراسی در جوامع منطقه خلیج فارس از سوی غرب باعث ناکامی ایجاد رژیم امنیتی شده است.

۵- گروه‌های بنیادگرا و تهدید تروریسم که نه تنها باعث بی‌ثباتی کشورهای منطقه شده بلکه مبنای بسیاری از مداخلات در امور داخلی کشورها یا اقدامات نظامی علیه آن‌ها را فراهم کرده است. عباس عباسپور باغابری و محمدحسن خوجوئی راوری (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان "بررسی امکان‌سنجی ایجاد همگرایی امنیتی در حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس از منظر رئالیسم ساختاری" با روش توصیفی - تحلیلی به این سؤال پاسخ داده‌اند که امکان ایجاد همگرایی امنیتی چندجانبه در حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس از منظر رئالیسم وجود دارد؟ خلیج فارس با توجه به برخی ویژگی‌های منحصر به فرد خود، از جمله وجود ذخایر عظیم نفت و گاز، وجود قطب‌های تجاری و موقعیت ویژه آبراهی و راهبردی یکی از مناطق راهبردی و ژئوپلیتیک دنیا است. از اوایل دهه ۱۹۷۰ تاکنون علیرغم تنش‌ها، بحران‌ها و درگیری‌های متعدد، تحولات مثبتی نیز در جهت تفاهم و همکاری بین کشورهای منطقه خلیج فارس به وقوع پیوسته است. دستیابی به یک همگرایی امنیتی در این حوزه، مستلزم استفاده از فرصت‌های موجود و به‌کارگیری راه‌کارهای تنش‌زدایانه در مقابل چالش‌های پیش‌رو است. در صورت تحقق چنین اتحادی در خلیج فارس، حفظ امنیت و ثبات منطقه بر عهده کشورهای منطقه و بدون مداخله کشورهای دیگر خواهد بود. رئالیسم ساختاری به‌عنوان یکی از نظریه‌های کلان روابط بین‌الملل، بر عنصر ساختار و تأثیر آن در اتخاذ سیاست خارجی واحدهای سیاسی تأکید دارد. در این نگاه، ساختار و سیستم بین‌المللی است که به روابط سیاسی حادث میان کشورهای منطقه خلیج فارس شکل می‌دهد.

– مفهوم شناسی:

همگرایی: واژه‌ای است که در برابر واگرایی مطرح می‌شود و عبارت است از فرآیندی که دولت‌ها یا واحدهای سیاسی مجزا از هم به‌طور داوطلبانه و آگاهانه قسمتی از اقتدار خود و اعمال آن، جهت دستیابی به اهداف مشترکشان صرف‌نظر کرده و از یک قدرت مافوق ملی تبعیت می‌نمایند. در همگرایی تلاش بر این است که از عوامل اختلاف در زمینه‌های ناسیونالیستی همچون وفاداری‌های ملی و احساسات ملی‌گرایی، پایبندی به منافع جمعی و مشترک کاسته شود و از طریق شروع و گسترش همکاری فنی و تکنیکی، اقتصادی و تجاری، عقیدتی و فرهنگی و حتی سیاسی به ایجاد صلح و آرامش در یک منطقه یا جهان کمک نمود. (آشوری، ۱۳۸۵: ۴۹)

امنیت جمعی: از بین سطوح امنیت گروهی و جمعی، سه سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی در ادبیات روابط بین‌الملل نمود بیشتری دارند و مباحث امنیتی عمدتاً بر محور امنیت ملی سپس امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی دور می‌زند که از دو سطح اخیر آن، تحت عنوان امنیت جمعی یاد می‌شود. (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۲۸)

امنیت جمعی در مقابل اصطلاح امنیت فردی طراحی شده و هدف از آن، مرجعیت دادن به منافع جمعی (در مقابل منافع شخصی) در معادلات امنیتی است. امنیت عمومی در ایجاد امنیت جمعی مؤثر است اما منحصر به آن نیست. (مرادیان، ۱۳۹۶: ۲۷۶)

امنیت منطقه‌ای: امنیت منطقه‌ای باید به‌گونه‌ای باشد که طبق آن واحدهای تشکیل‌دهنده یک منطقه برحسب نگرانی‌ها و درک و برداشت یکسان از تهدیدها، به‌منظور ایجاد و حفظ امنیت خود، تن به قواعد و سازوکارهایی مشخص می‌دهند. (عبداله‌خانی، ۱۳۸۹: ۲۲۵)

مجموعه‌ای از کشورها که نسبت به یکدیگر نزدیکی جغرافیایی داشته و تعاملات امنیتی به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم دارند. (قوام، ۱۳۸۰: ۱۷۴)

کشورهای منطقه خلیج فارس: در این تحقیق، منطقه خلیج فارس شامل؛ هشت کشور ایران، عراق، عربستان سعودی، کویت، عمان، امارات متحده عربی، قطر و بحرین می‌باشند.

عوامل ژئوپلیتیک: ازجمله عوامل شناخته‌شده ژئوپلیتیک می‌توان به موقعیت‌های استراتژیک و ژئواستراتژیکی، موقعیت‌های ارتباطی، دریایی، جنبه‌های طبیعی و فیزیکی سرزمین نظیر شکل، وسعت، اوضاع توپوگرافی و وضعیت‌های اقتصادی، سیاسی، نظامی، اجتماعی و فرهنگی و منابع طبیعی و کمیت و کیفیت منابع انسانی و عناصر فرهنگی و تاریخی اشاره کرد. این عوامل ژئوپلیتیک با درجات مختلف تأثیر قابل توجهی بر روند طراحی و اجرای استراتژی دارند. (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۱۴)

هرگاه عوامل یک واحد جغرافیایی با مؤلفه‌های قدرت (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و نظامی) برخورد نماید، تعاملاتی حاصل از این برخورد ایجادشده که به‌صورت کنشی و واکنشی، این تعاملات بر سیاست‌ها، راهبردها، برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های یک منطقه یا کشور اثر خواهد گذاشت. (بیک بیلندی، ۱۳۹۵: ۲۶)

عوامل ژئوپلیتیک که بر امنیت جمعی کشورهای منطقه خلیج فارس تأثیرات اساسی دارند، عبارت‌اند از عوامل شش‌گانه. عوامل طبیعی (فیزیکی)، عوامل انسانی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی، عوامل فرهنگی - اجتماعی و عوامل زیست‌محیطی که محقق آن‌ها را موردبررسی و واکاوی قرار داده است.

چارچوب نظری

تئوری‌های روابط بین‌الملل و نظریه‌های همکاری و همگرایی^۱

روابط بین‌الملل به «مجموعه اقدامات و کنش‌های متقابل واحدهای حکومتی و نیز نهادهای غیردولتی و همچنین روندهای سیاسی میان ملت‌ها اطلاق می‌شود.» (قوام، ۱۳۷۳: ۱۲) درباره روابط بین‌الملل چندین نظریه بیان شده است و هرروز نیز نظریات تازه‌تری عنوان می‌گردد. یکی از معروف‌ترین این نظریات نظریه همکاری و همگرایی است و عبارت است از: تبیین روابط و رفتار دولت‌ها بر اساس فرضیه همکاری. در این مقوله، تئوری‌های همگرایی، وابستگی متقابل، ارتباطات، کارکردگرایی، تحقیقات صلح و... قرار می‌گیرند؛ (جمالی، ۱۳۸۵: ۲۱۵) که در اینجا با توجه به نیاز تحقیق به شرح برخی از مهم‌ترین این نظریات که دخیل در این تحقیق می‌باشد، می‌پردازیم:

تئوری همگرایی

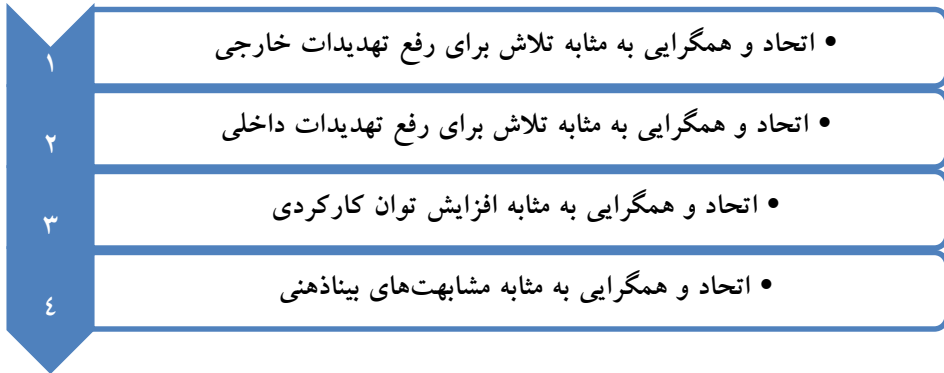
«ارنست هاوس»^۲ در این رابطه می‌گوید همگرایی عبارت است از گرایش به سوی ایجاد داوطلبانه واحدهای سیاسی بزرگ‌تری که هر یک از این واحدها به شکل خودآگاهانه‌ای از استفاده و به‌کارگیری زور در روابط خود با یکدیگر اجتناب می‌ورزند؛ و در جای دیگر می‌گوید فرایندی که طی آن رهبران سیاسی کشورهای مختلف متقاعد و راغب می‌شوند تا وفاداری و فعالیت‌های سیاسی خود را به سمت مرکز جدیدی سوق دهند که نهادهایش صلاحیت تصمیم‌گیری و رای ملی دارد. (سیف زاده، ۱۳۸۶: ۳۰۷)

همگرایی فرایندی است که طی آن کشورهای مختلف به‌صورت داوطلبانه متقاعد می‌شوند تا فعالیت‌های خود را به سمت مرکزیت جدیدی جهت دستیابی به اهداف مشترک در سایه قدرتی فراملی سوق دهند. برخی نظریات همگرایی در پی اتحاد و همگرایی برای رفع تهدیدات خارجی هستند. این رویکرد که به‌واسطه توجه به کاربرد مفاهیمی نظیر قدرت، تهدید و دولت بر مبنای آموزه‌های رئالیسم در روابط

¹ Integration

² Ernest B Haas

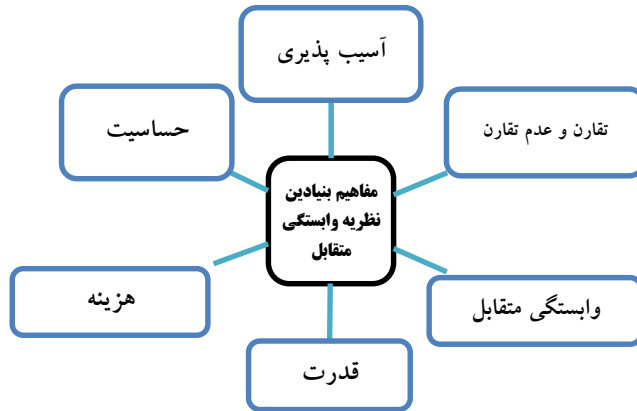
بین‌الملل مبتنی است، استدلال می‌کند که ماهیت قطبی و آنارشی نظام بین‌الملل ایجاد اتحادها را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. در این راستا مارتین وایت تصریح می‌کند: کارکرد اتحادها تحکیم امنیت متحدان و ارتقای منافع آنان در جهان بیرونی است. (احمدی پور و همکاران، ۱۳۸۹: ۸۶-۷۷)

شکل ۱: نظریه‌ها و کارکردهای نظریات همگرایی (همان: ۸۶)

وابستگی متقابل

نظریه وابستگی متقابل همانند نظریه همگرایی، در طیف «تئوری‌های همکاری» قرار دارد. نظریه وابستگی متقابل بر این نکته مبتنی است که در سیستم بین‌المللی معاصر، مسائل اقتصادی و رفاهی، جایگزین مسائل سیاسی و امنیتی شده و از این‌رو، زور و خشونت نمی‌تواند کار آیی مناسب در روابط اقتصادی بین دولت‌ها داشته باشد، بلکه برعکس، مذاکره، چانه‌زنی، ارتباطات متقابل و همکاری می‌تواند منافع اقتصادی و فناوریانه طرفین را تأمین کند. بر این اساس وابستگی متقابل یک نظریه تکثرگراست و به کشورها و بازیگران دیگر هم اعتقاد دارد. به‌طور کلی وابستگی متقابل واجد بستر تکثرگرایی است و انواع آن در قالب نظریات اندیشمندانی مانند ریچارد روزکرانس، جیمز روزنا، ریچارد کوپر، جوزف نای و روبرت کوهن تبلور یافته است. (سیف‌زاده، ۱۳۸۴: ۳۸۳) مفاهیم بنیادین نظریه وابستگی متقابل را می‌توان در شکل ۲ ملاحظه کرد.

شکل ۲: مفاهیم بنیادین نظریه وابستگی متقابل (روشنی، ۱۳۹۷: ۶۵)

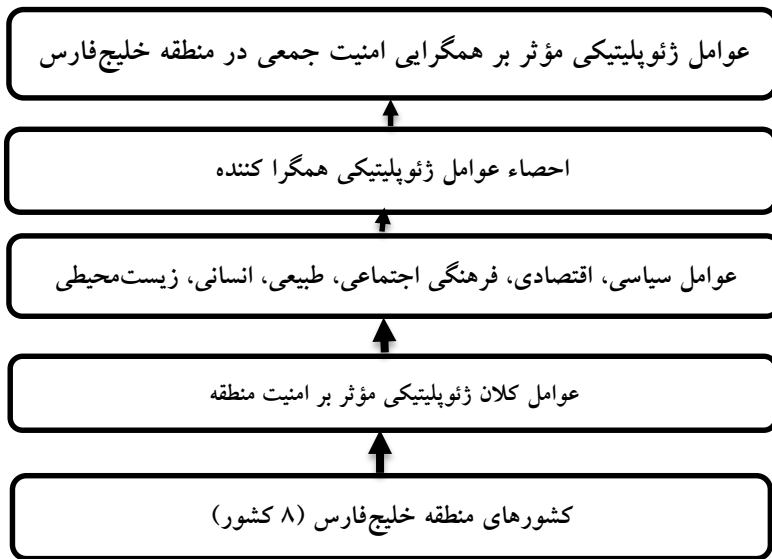
ارتباطات

نظریه ارتباطات کارل دویم بر آن است که شاخص همه اجتماعات، وجود حجم چشم‌گیری از مبادلات میان اشخاص است. وی جوهره مردم را وجود ارتباطات دانسته و معتقد است، علاوه بر ارتباطات اجتماعی، تبادلات اقتصادی نیز مردم را به هم پیوند می‌دهد. دویم، در جای دیگری می‌گوید در روابط بین‌الملل، ارتباطات یکی از شرایط لازم برای همکاری است. گفته می‌شود ارتباطات بین‌المللی به مذاکرات بین‌المللی، مذاکرات بین‌المللی به همکاری بین‌المللی و همکاری بین‌المللی به همگرایی بین‌المللی می‌انجامد. از آنجاکه همگرایی مرحله نهایی فرآیند همکاری است، فرآیند ارتباطی باید ذاتاً متضمن رابطه متقابل یا باز خوران بین واحدهای تشکیل‌دهنده یک نظام بین‌المللی باشد. (روشنی، ۱۳۹۷: ۶۸)

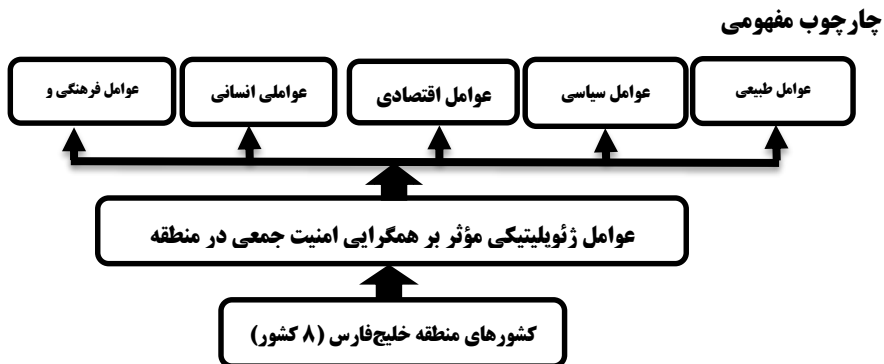
کارکردگرایی و همکاری بین‌المللی

کارکردگرایان اساساً روی ابعاد مشارکت آمیز فعالیت‌های بین‌المللی تأکید کرده و از ابعاد منازعه آمیز آن طفره می‌روند. آن‌ها بر اساس سیاست همکاری و عقلانیت به جهان می‌نگرند، نه بر اساس سیاست منازعه و عقلانیت گریزی. آن‌ها امیدوارند با افزایش گسترده انواع سازمان‌های کاربردی، همکاری میان ملت‌ها و دولت‌ها افزایش یابد. کارکردگرایی نخستین بار توسط «دیوید میترانی» ارائه شده است و از دید او آن را می‌توان در ریشه‌های همکاری بین‌المللی در قلمروی وابستگی متقابل کارکردی جستجو کرد. میترانی بر اجتناب‌ناپذیر بودن همکاری میان دولت‌ها به علت مشکلات فنی فراوان و عدم توانایی سیاستمداران برای حل آن‌ها تأکید دارد. (عبدالله خانی، ۱۳۸۳: ۱۲۳) او اعتقاد دارد که سیاست و اقتصاد را می‌توان از هم جدا کرد. از این منظر، آنچه به اقتصاد و

حیات اجتماعی مربوط می‌شود در عرصه «سیاست پایین و ملایم»^۱ قرار می‌گیرد و امکان همکاری در آن راحت‌تر است. دولت‌ها وارد همکاری می‌شوند و در حوزه سیاست ملایم به نهادهایی شکل می‌دهند و اقتدار خود را به این نهادها انتقال می‌دهند. (مشیرزاده، ۱۳۸۶: ۶۱-۶۰)

شکل ۳: چارچوب نظری

¹ Low Politics

شکل ۴: چارچوب مفهومی

روش شناسی

رویکرد پژوهش حاضر کیفی بوده و از روش یا تکنیک دلفی کلاسیک یا سنتی استفاده گردیده است. در این روش از یک سری پرسشنامه‌های ترتیبی در سه مرحله (round) استفاده شده است.

مرحله اول: در دلفی کلاسیک، اولین پرسشنامه به صورت بدون ساختار یا باز پاسخ، تهیه و ارسال شد که به عنوان استراتژی زایش ایده‌ها عمل نموده و هدف آن آشکارسازی کلیه موضوعات مرتبط با عنوان پژوهش تحت مطالعه می‌باشد.

مرحله دوم: در مرحله دوم محقق با توجه به نظرات ارائه شده در قسمتی که مشخص نموده، این پرسش را مطرح نمود که آیا این مؤلفه یک عامل همگرا بشمار می‌رود یا خیر، موضوعاتی را که متخصصین و کارشناسان همگرا ندانسته و در واقع یک عامل واگرا یا خنثی بوده را حذف نموده و سپس عناوینی که همگرا قلمداد شده بودند انتخاب و عنوان‌بندی شدند.

مرحله سوم: در مرحله سوم محقق مجدد این سؤال مطرح نمود که آیا این مؤلفه یک عامل همگرا بشمار می‌رود یا خیر و میزان همگرایی آن با توجه به طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم، ضعیف) مشخص نموده و با استفاده از نرم‌افزار spss چارک، میانه و میانگین آن‌ها را به دست آورده و عناوینی که میانگین آن‌ها بیشتر از ۳ بود را استخراج نمود. در ادامه پس از آن مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی که همگرا بوده و بر امنیت جمعی در منطقه خلیج فارس مؤثر بوده، تعیین گردیده و در نهایت مورد تجزیه تحلیل قرار گرفت.

جامعه آماری پژوهش شامل ۳۵ نفر کارشناس و متخصص حوزه ژئوپلیتیک، روابط بین‌الملل و امنیت می‌باشند. از مجموعه پرسشنامه‌های توزیع شده تعداد ۳۰ عدد پرسشنامه (۸۵ درصد) تکمیل و دریافت شد که میزان بازگشت پرسشنامه در وضع بسیار مطلوب قرار گرفت و علیرغم پیگیری متعدد پرسشنامه‌های دیگری وصول نگردید.

جهت سنجش روایی ابزار اندازه‌گیری این پژوهش از روایی محتوایی (صوری و منطقی) با استفاده از نظرات و دیدگاه‌های ۱۰ نفر از اساتید و متخصصان حوزه‌های امنیت و ژئوپلیتیک استفاده شده است و برای تعیین پایایی از روش آلفای کرونباخ در هر سه مرحله استفاده گردید که نتایج پایایی در هر سه مرحله عبارت‌اند از:

جدول ۱: آلفای کرونباخ

مرحله سوم	مرحله دوم	مرحله اول	مراحل
٪۷۸	٪۸۵	٪۸۷	ضریب آلفای کرونباخ

تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق

سؤال: عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر همگرایی امنیت جمعی در منطقه خلیج فارس کدام‌اند؟
آمار توصیفی: با توجه به اینکه عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر همگرایی امنیت جمعی در منطقه خلیج فارس با استفاده از نرم‌افزار آماری Spss مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است توزیع فراوانی گویه‌ها و در خصوص پاسخگویی به آن‌ها در جدول ذیل مشاهده می‌شود.

جدول ۲: بررسی و تحلیل عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر همگرایی امنیت جمعی در منطقه خلیج فارس

ردیف	گویه	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱	پیروی اکثریت مردم منطقه از دین مبین اسلام به‌عنوان عامل پایدار و انسجام بخش	۶۳	۱۰٫۴	۱۰٫۴	۲۲٫۹	۵۰٫۰	۱۰۰٫۰	۰	۰
۲	هم‌جواری و پیوستگی جغرافیایی کشورهای منطقه	۸۳	۴٫۲	۲۵٫۰	۲۰٫۸	۱۰٫۴	۶۸٫۸	۳۱٫۳	۱۰۰٫۰
۳	وجود اماکن مقدس مسلمانان در مکه و مدینه	۱۰٫۴	۱۴٫۶	۲۷٫۱	۳۱٫۳	۱۲٫۵	۹۵٫۸	۴٫۲	۱۰۰٫۰
۴	همکاری سیاسی بین برخی کشورهای منطقه برای مقابله با تروریسم	۱۲٫۵	۱۶٫۷	۲۹٫۲	۲۲٫۹	۱۲٫۵	۹۳٫۸	۶٫۳	۱۰۰٫۰
۵	ارتباط کشورهای منطقه خلیج فارس با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز و بازار جهانی از طریق ایران	۶۳	۱۰٫۴	۱۶٫۷	۳۳٫۳	۲۲٫۹	۸۹٫۶	۱۰٫۴	۱۰۰٫۰
۶	اتحاد مسلمانان منطقه و گسترش همکاری در جهت تشکیل امت واحده اسلامی	۲٫۱	۶٫۳	۱۲٫۵	۲۹٫۲	۴۳٫۸	۹۳٫۸	۶٫۳	۱۰۰٫۰
۷	اهمیت تنگه هرمز برای کشورهای حوزه خلیج فارس به‌عنوان یک نقطه استراتژیک در منطقه	۶۳	۲۲٫۹	۲۲٫۹	۳۱٫۳	۱۰٫۴	۹۳٫۸	۶٫۳	۱۰۰٫۰
۸	برخورداری کشورهای منطقه از سابقه تمدنی و تاریخی (نظیر ایران و عمان)	۶۳	۱۴٫۶	۳۷٫۵	۲۷٫۱	۸٫۳	۹۳٫۸	۶٫۳	۱۰۰٫۰
۹	استفاده از ناوگان و تجارت دریایی به‌عنوان اولویت اول کشورهای این منطقه در رابطه با صادرات، واردات و حمل و نقل کالا	۱۲٫۵	۸٫۳	۲۷٫۱	۳۵٫۴	۱۲٫۵	۹۵٫۸	۴٫۲	۱۰۰٫۰
۱۰	قرار گرفتن در آبراه‌های مهم و راهبردی جهان	۱۴٫۶	۳۷٫۵	۲۹٫۲	۱۸٫۸	۱۰۰٫۰			۱۰۰٫۰

۱۰۰,۰	۲,۱	۹۷,۹	۲۹,۲	۲۹,۲	۳۱,۳	۸,۳		سیر صعودی روند نوسازی اقتصادی و تحول اجتماعی در این کشورها	۱۱
۱۰۰,۰	۴,۲	۹۵,۸	۸,۳	۳۳,۳	۲۰,۸	۲۵,۰	۸,۳	موقعیت ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه خلیج فارس	۱۲
۱۰۰,۰		۱۰۰,۰	۱۸,۸	۳۷,۵	۳۱,۳	۱۰,۴	۲,۱	وجود ذخایر مناسب فسیلی و معدنی در کشورهای منطقه و وابستگی اقتصاد این کشورها به درآمدهای نفتی	۱۳
۱۰۰,۰	۴,۲	۹۵,۸	۲۹,۲	۲۲,۹	۱۸,۸	۱۴,۶	۱۰,۴	وسعت کشورهای خلیج فارس به ویژه ایران، عربستان و عراق	۱۴
۱۰۰,۰	۶,۳	۹۳,۸	۲۹,۲	۳۹,۶	۱۶,۷	۸,۳		ایفای نقش مؤثر شیعیان در ثبات اقتصادی و سیاسی در برخی کشورهای منطقه خلیج فارس، به لحاظ منطقه‌ای و بین‌المللی	۱۵
۱۰۰,۰	۲,۱	۹۷,۹	۲۵,۰	۲۹,۲	۲۹,۲	۸,۳	۶,۳	وجود مذهب و جمعیت حداکثر سنی با گرایش‌های مختلف به عنوان مذهب غالب در برخی کشورهای منطقه	۱۶
۱۰۰,۰	۶,۳	۹۳,۸	۴,۲	۲۷,۱	۳۱,۳	۲۲,۹	۸,۳	وجود نظام مبتنی بر مردم‌سالاری دینی در برخی کشورهای منطقه خلیج فارس	۱۷
۱۰۰,۰	۶,۳	۹۳,۸	۱۲,۵	۲۰,۸	۳۱,۳	۱۶,۷	۱۲,۵	استمرار و تقویت کمیته مشترک کشورهای ساحلی برای امور زیست محیطی	۱۸
۱۰۰,۰	۶,۳	۹۳,۸	۲۵,۰	۲۹,۲	۱۶,۷	۱۲,۵	۱۰,۴	مقبولیت و مشروعیت حکومت در کشورهای منطقه	۱۹
۱۰۰,۰	۴,۲	۹۵,۸	۲۲,۹	۲۷,۱	۲۰,۸	۱۸,۸	۶,۳	ارتباط کشورهای منطقه خلیج فارس با حوزه‌های ژئوپلیتیکی مهم منطقه غرب آسیا	۲۰
۱۰۰,۰	۶,۳	۹۳,۸	۲۰,۸	۳۱,۳	۲۰,۸	۸,۳	۱۲,۵	عضویت اغلب کشورها در شورای همکاری خلیج فارس	۲۱
۱۰۰,۰	۶,۳	۹۳,۸	۱۲,۵	۲۹,۲	۳۳,۳	۱۲,۵	۶,۳	توازن نامتناسب قدرت در میان کشورهای منطقه (ایران، عربستان و عراق در حد قدرت منطقه‌ای و کشورهای امارات، عمان، کویت، قطر و بحرین جزو قدرت‌های محلی)	۲۲
۱۰۰,۰	۴,۲	۹۵,۸	۲۲,۹	۳۱,۳	۲۹,۲	۱۰,۴	۲,۱	به‌کارگیری و ارتقاء مستمر نتایج پروژه‌های تحقیقاتی محیط‌زیست (مانند برگزاری همایش‌ها یا کارگاه آموزشی)	۲۳
۱۰۰,۰	۴,۲	۹۵,۸	۱۰,۴	۲۷,۱	۲۷,۱	۱۶,۷	۱۴,۶	مسئله فلسطین به‌عنوان یک عامل وحدت و تبدیل آن به یک مسئله هویتی اسلامی - عربی	۲۴
۱۰۰,۰	۴,۲	۹۵,۸	۱۲,۵	۲۵,۰	۲۷,۱	۱۸,۸	۱۲,۵	برخورداری از امکانات نسبتاً خوب در زمینه زیرساخت‌های حمل‌ونقل جاده‌ای، دریایی و هوایی در اکثر کشورهای منطقه	۲۵

۱۰۰,۰	۴,۲	۹۵,۸	۱۴,۶	۳۳,۳	۱۸,۸	۲۰,۸	۸,۳	قدرت نظامی و توان دفاعی نیروهای مسلح کشورهای منطقه	۲۶
۱۰۰	۴,۲	۹۵,۸	۲۵,۰	۲۹,۲	۱۲,۵	۱۰,۴	۱۸,۸	وجود ظرفیت‌های مناسب در بخش دام‌پروری، شیلات، پتروشیمی، گردشگری، تولید برق، صنعت	۲۷
۱۰۰,۰	۶,۳	۹۳,۸	۲۵,۰	۳۵,۴	۱۸,۸	۱۴,۶		کمیت و کیفیت جمعیت کشورهای منطقه خلیج فارس	۲۸
۱۰۰,۰	۶,۳	۹۳,۸	۶,۳	۳۳,۳	۲۹,۲	۱۶,۷	۸,۳	عضویت کشورهای خلیج فارس در سازمان کنفرانس اسلامی	۲۹
۱۰۰,۰	۸,۳	۹۱,۷	۳۷,۵	۱۸,۸	۱۰,۴	۲۲,۹	۲,۱	همکاری مشترک بر حفظ محیط‌زیست خلیج فارس	۳۰
۱۰۰,۰	۸,۳	۹۱,۷	۳۵,۴	۱۸,۸	۱۸,۸	۱۰,۴	۸,۳	تبادلات دو و چندجانبه در طرح‌های انرژی منطقه	۳۱
۱۰۰,۰	۱۰,۴	۸۹,۶	۱۶,۷	۲۲,۹	۲۲,۹	۲۰,۸	۶,۳	اشتراکات فرهنگی - تاریخی و دینی کشورهای منطقه	۳۲
۱۰۰,۰	۱۰,۴	۸۹,۶	۱۲,۵	۲۷,۱	۳۱,۳	۱۲,۵	۶,۳	قابلیت‌های گردشگری منطقه‌ای	۳۳
۱۰۰,۰	۴,۲	۹۵,۸	۲۰,۸	۲۵,۰	۳۱,۳	۶,۳	۱۲,۵	تجارت بین‌الملل و توسعه همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای	۳۴

جدول ۳: رتبه‌بندی میانگین‌ها در حوزه عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر همگرایی امنیت جمعی در منطقه خلیج فارس با

استفاده از آزمون فریدمن

رتبه میانگین	مقولات (عوامل همگرایی ژئوپلیتیکی)	رتبه
۲۹/۲۹	پیروی اکثریت مردم منطقه از دین مبین اسلام به‌عنوان عامل پایدار و انسجام بخش	۱
۲۸/۴۱	هم‌جواری و پیوستگی جغرافیایی کشورهای منطقه	۲
۲۷/۲۷	وجود ذخایر مناسب فسیلی و معدنی در کشورهای منطقه و وابستگی اقتصاد این کشورها به درآمدهای نفتی	۳
۲۵/۳۰	تشکیل و تقویت کمیته مشترک کشورهای ساحلی برای امور زیست‌محیطی	۴
۲۴/۰۸	ارتباط کشورهای منطقه خلیج فارس با حوزه‌های ژئوپلیتیکی مهم منطقه غرب آسیا	۵
۲۳/۵۵	عضویت اغلب کشورها در شورای همکاری خلیج فارس	۶
۲۳/۰۶	وجود اماکن مقدس مسلمانان در مکه و مدینه	۷
۲۱/۵۰	همکاری سیاسی بین برخی کشورهای منطقه برای مقابله با تروریسم	۸
۲۰/۹۷	اهمیت تنگه هرمز برای کشورهای حوزه خلیج فارس به‌عنوان یک نقطه استراتژیک در منطقه	۹
۲۰/۹۷	موقعیت ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه خلیج فارس	۱۰
۲۰/۹۷	قرار گرفتن در آبراه‌های مهم و راهبردی جهان	۱۱
۲۰/۵۲	ارتباط کشورهای منطقه خلیج فارس با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز و بازار جهانی از طریق ایران	۱۲
۲۰/۴۴	ایفای نقش مؤثر شیعیان در ثبات اقتصادی و سیاسی در برخی کشورهای منطقه خلیج فارس، به	۱۳

	لحاظ منطقه‌ای و بین‌المللی	
۱۹/۹۱	اتحاد مسلمانان منطقه و گسترش همکاری در جهت تشکیل امت واحده اسلامی	۱۴
۱۹/۳۸	وجود مذهب و جمعیت حداکثر سنی با گرایش‌های مختلف به‌عنوان مذهب غالب در برخی کشورهای منطقه	۱۵
۱۹/۳۸	وسعت کشورهای خلیج فارس به‌ویژه ایران، عربستان و عراق	۱۶
۱۷/۸۲	وجود نظام مبتنی بر مردم‌سالاری دینی در برخی کشورهای منطقه خلیج فارس	۱۷
۱۷/۸۰	به‌کارگیری و ارتقاء مستمر نتایج پروژه‌های تحقیقاتی محیط‌زیست (مانند برگزاری همایش‌ها یا کارگاه آموزشی)	۱۸
۱۶/۲۹	مقبولیت و مشروعیت حکومت در کشورهای منطقه	۱۹
۱۶/۲۱	توازن نامتناسب قدرت در میان کشورهای منطقه (ایران، عربستان و عراق در حد قدرت منطقه‌ای و کشورهای امارات، عمان، کویت، قطر و بحرین جزو قدرت‌های محلی)	۲۰
۱۵/۱۸	مسئله فلسطین به‌عنوان یک عامل وحدت و تبدیل آن به یک مسئله هویتی اسلامی - عربی	۲۱
۱۴/۶۸	قدرت نظامی و توان دفاعی نیروهای مسلح کشورهای منطقه	۲۲
۱۴/۱۸	استفاده از ناوگان و تجارت دریایی به‌عنوان اولویت اول کشورهای این منطقه در رابطه با صادرات، واردات و حمل‌ونقل کالا	۲۳
۱۳/۴۴	کمیت و کیفیت جمعیت کشورهای منطقه خلیج فارس	۲۴
۱۳/۲۴	وجود ظرفیت‌های بالا در بخش دام‌پروری، شیلات، پتروشیمی، تولید برق و صنعت	۲۵
۱۲/۷۷	سیر صعودی روند نوسازی اقتصادی و تحول اجتماعی در این کشورها	۲۶
۱۲/۵۹	برخورداري از امکانات نسبتاً خوب در زمینه زیرساخت‌های حمل‌ونقل جاده‌ای، دریایی و هوایی در اکثر کشورهای منطقه	۲۷
۱۲/۵۰	برخورداري کشورهای منطقه از سابقه تمدنی و تاریخی (نظیر ایران و عمان)	۲۸
۱۲/۲۶	عضویت کشورهای خلیج فارس در سازمان کنفرانس اسلامی	۲۹
۱۲/۲۴	همکاری مشترک بر حفظ محیط‌زیست خلیج فارس	۳۰
۱۲/۱۵	تجارت بین‌الملل و توسعه همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای	۳۱
۱۱/۸۵	اشتراکات فرهنگی - تاریخی و دینی کشورهای منطقه	۳۲
۸/۸۲	قابلیت‌های گردشگری منطقه‌ای	۳۳
۸/۶۸	تجارت بین‌الملل و توسعه همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای	۳۴

جدول ۴: آزمون رتبه‌بندی فریدمن به ترتیب ۵ عامل اساسی ژئوپلیتیکی مؤثر بر همگرایی امنیت جمعی در منطقه

خلیج فارس

۲۹/۲۹	۱- پیروی اکثریت مردم منطقه از دین مبین اسلام به‌عنوان عامل پایدار و انسجام بخش
-------	--

۲۸/۴۱	۲- هم‌جواری و پیوستگی جغرافیایی کشورهای منطقه
۲۷/۲۷	۳- وجود ذخایر مناسب فسیلی و معدنی در کشورهای منطقه و وابستگی اقتصاد این کشورها به درآمدهای نفتی
۲۵/۳۰	۴- تشکیل و تقویت کمیته مشترک کشورهای ساحلی برای امور زیست‌محیطی
۲۴/۰۸	۵- ارتباط کشورهای منطقه خلیج فارس با حوزه‌های ژئوپلیتیکی مهم منطقه غرب آسیا

جدول ۵: مربوط به آزمون رتبه‌بندی میانگین فریدمن

تعداد	خی دو	درجه آزادی	سطح معناداری (sig)
۳۳	۵۸۵/۱۱۹	۳۴	۰/۰۰۰

نتایج آزمون خی‌دو که با استفاده از آزمون فریدمن و به‌منظور رتبه‌بندی میانگین پاسخ‌ها صورت گرفت نشان داد که با توجه به سطح معناداری ($sig=0/000$) نتایج به‌دست‌آمده درزمینه میانگین رتبه‌ها معنادار است.

آزمون تحلیل عاملی اکتشافی: شاخص کفایت نمونه یا KMO ویژه تحلیل عاملی اکتشافی است و نشان می‌دهد آیا داده‌ها برای انجام محاسبات تحلیل عاملی اکتشافی کافی است یا خیر. مقدار KMO باید از ۰,۵ بزرگ‌تر باشد. چنانچه بین ۰,۵ و ۰,۶۹ باشد باید دقت زیادی به خرج داد و اگر کمتر از ۰,۵ باشد برای تحلیل عاملی مناسب نیست. با توجه به نتایج جدول زیر و سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰ کفایت نمونه مورد تأیید است.

جدول ۶: آزمون کفایت نمونه KMO

اندازه کفایت نمونه با استفاده از آزمون kmo	۰,۹۳۱
خی دو	۳۴۲۳,۵۸۴
درجه آزادی	۴۰۶
سطح معنی‌داری	۰,۰۰۰

جدول ۷: ماتریس مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی همگرا کننده

مؤلفه	عامل ۱	عامل ۲
مؤلفه ۱	پیروی اکثریت مردم منطقه از دین مبین اسلام به‌عنوان عامل پایدار و انسجام بخش	-۰,۲۳۱
مؤلفه ۲	وجود اماکن مقدس مسلمانان در مکه و مدینه	-۰,۰۷۹
مؤلفه ۳	همکاری سیاسی بین برخی کشورهای منطقه برای مقابله با تروریسم	۰,۲۴۷
مؤلفه ۴	هم‌جواری و پیوستگی جغرافیایی کشورهای منطقه	۰,۲۲۹

مؤلفه ۵	ارتباط کشورهای منطقه خلیج فارس با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز و بازار جهانی از طریق ایران	۰,۹۲۱	-۰,۲۸۷
مؤلفه ۶	اتحاد مسلمانان منطقه و گسترش همکاری در جهت تشکیل امت واحده اسلامی	۰,۸۴۳	۰,۰۷۹
مؤلفه ۷	اهمیت تنگه هرمز برای کشورهای حوزه خلیج فارس به عنوان یک نقطه استراتژیک در منطقه	۰,۹۲۷	۰,۲۴۰
مؤلفه ۸	برخورداری کشورهای منطقه از سابقه تمدنی و تاریخی (نظیر ایران و عمان)	۰,۸۸۵	۰,۲۹۵
مؤلفه ۹	استفاده از ناوگان و تجارت دریایی به عنوان اولویت اول کشورهای این منطقه در رابطه با صادرات، واردات و حمل و نقل کالا	۰,۹۱۴	۰,۱۲۴
مؤلفه ۱۰	قرار گرفتن در آبراه‌های مهم و راهبردی جهان	۰,۹۳۲	-۰,۰۵۳
مؤلفه ۱۱	سیر صعودی روند نوسازی اقتصادی و تحول اجتماعی در این کشورها	۰,۹۱۳	-۰,۲۰۲
مؤلفه ۱۲	موقعیت ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه خلیج فارس	۰,۹۱۸	۰,۱۸۱
مؤلفه ۱۳	وجود ذخایر مناسب فسیلی و معدنی در کشورهای منطقه و وابستگی اقتصاد این کشورها به درآمدهای نفتی	۰,۹۰۲	-۰,۲۰۵
مؤلفه ۱۴	وسعت کشورهای خلیج فارس به ویژه ایران، عربستان و عراق	۰,۹۳۵	-۰,۱۹۳
مؤلفه ۱۵	ایفای نقش مؤثر شیعیان در ثبات اقتصادی و سیاسی در برخی کشورهای منطقه خلیج فارس، به لحاظ منطقه‌ای و بین‌المللی	۰,۸۴۳	-۰,۰۳۵
مؤلفه ۱۶	وجود مذهب و جمعیت حداکثر سنی با گرایش‌های مختلف به عنوان مذهب غالب در برخی کشورهای منطقه	۰,۹۳۵	-۰,۲۹۴
مؤلفه ۱۷	وجود نظام مبتنی بر مردم‌سالاری دینی در برخی کشورهای منطقه خلیج فارس	۰,۸۹۶	۰,۰۴۰
مؤلفه ۱۸	استمرار و تقویت کمیته مشترک کشورهای ساحلی برای امور زیست‌محیطی	۰,۹۲۴	۰,۱۹۵
مؤلفه ۱۹	مقبولیت و مشروعیت حکومت در کشورهای منطقه	۰,۹۳۵	-۰,۲۹۴
مؤلفه ۲۰	ارتباط کشورهای منطقه خلیج فارس با حوزه‌های ژئوپلیتیکی مهم منطقه غرب آسیا	۰,۹۴۰	-۰,۱۹۷
مؤلفه ۲۱	عضویت اغلب کشورها در شورای همکاری خلیج فارس	۰,۹۳۱	-۰,۲۱۵

مؤلفه ۲۲	توازن نامتناسب قدرت در میان کشورهای منطقه (ایران، عربستان و عراق در حد قدرت منطقه‌ای و کشورهای امارات، عمان، کویت، قطر و بحرین جزو قدرت‌های محلی)	۰,۹۲۲	۰,۲۹۳
مؤلفه ۲۳	به‌کارگیری و ارتقاء مستمر نتایج پروژه‌های تحقیقاتی محیط‌زیست (مانند برگزاری همایش‌ها یا کارگاه آموزشی)	۰,۹۳۲	-۰,۲۸۹
مؤلفه ۲۴	قابلیت‌های گردشگری منطقه‌ای	۰,۹۳۰	۰,۲۶۰
مؤلفه ۲۵	مسئله فلسطین به‌عنوان یک عامل وحدت و تبدیل آن به یک مسئله هویتی اسلامی - عربی	۰,۹۳۹	۰,۲۵۱
مؤلفه ۲۶	برخوردارگی از امکانات نسبتاً خوب در زمینه زیرساخت‌های حمل‌ونقل جاده‌ای، دریایی و هوایی در اکثر کشورهای منطقه	۰,۹۲۱	۰,۰۴۰
مؤلفه ۲۷	قدرت نظامی و توان دفاعی نیروهای مسلح کشورهای منطقه	۰,۹۲۸	-۰,۲۸۸
مؤلفه ۲۸	وجود ظرفیت‌های بالا در بخش دام‌پروری، شیلات، پتروشیمی، گردشگری، تولید برق، صنعت (خودروسازی، هوا- فضا، الکترونیک و ...)	۰,۸۹۴	-۰,۲۳۵
مؤلفه ۲۹	کمیت و کیفیت جمعیت کشورهای منطقه خلیج فارس	۰,۸۸۴	۰,۳۰۸
مؤلفه ۳۰	عضویت کشورهای خلیج فارس در سازمان کنفرانس اسلامی	۰,۸۹۸	-۰,۰۸۵
مؤلفه ۳۱	همکاری مشترک بر حفظ محیط‌زیست خلیج فارس	۰,۹۲۰	-۰,۱۰۵
مؤلفه ۳۲	تجارت بین‌الملل و توسعه همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای	۰,۹۴۳	۰,۰۴۷
مؤلفه ۳۳	اشتراکات فرهنگی - تاریخی و دینی کشورهای منطقه	۰,۹۲۰	۰,۳۱۴
مؤلفه ۳۴	تجارت بین‌الملل و توسعه همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای	۰,۹۳۷	-۰,۰۳۸

بر اساس نتایج عامل اکتشافی بر اساس جدول ۷ و با توجه به اینکه واریانس‌ها از اشتراک برخوردار هستند (بزرگ‌تر از ۰/۵)، تمام گویه‌ها و سؤالات طرح شده برای عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر همگرایی و مرتبط با امنیت جمعی در منطقه خلیج فارس می‌باشند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

الف - نتیجه‌گیری:

منطقه خلیج فارس و تنگه هرمز از نگاه نظریه پردازان و استراتژیست‌های روابط بین‌الملل از مهم‌ترین و حساس‌ترین نقاط جهان محسوب می‌شود. اهمیت روزافزون انرژی، نفت و گاز در معادلات اقتصاد جهانی و موقعیت ژئواستراتژیک خلیج فارس از عمده مباحثی است که بر نقش قابل توجه این منطقه از جهان در معادلات جهانی افزوده است. منطقه خلیج فارس به خاطر قابلیت‌های درونی، موقعیت جغرافیایی و تنوع اهداف و تمایلات منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای کشورهای حاشیه آن، دارای موقعیت و شرایط ویژه‌ای است که تاکنون منجر به تداوم مناقشه و بحرانی گردیدن منطقه شده است. بسیاری را اعتقاد بر این است که چنین شرایطی نه تنها محیط عمومی منطقه را تحت تأثیر بازتاب‌های بی‌ثبات کننده خود قرار می‌دهد، بلکه زمینه را برای ایجاد گرایش‌هایی فراهم می‌سازد که بازتاب و فرایند آن، سیاست‌ها و راهبردها و اولویت‌های کشورهای منطقه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. لذا باید با تأکید بر نقاط مشترک بین کشورهای منطقه خلیج فارس باید به دنبال ایجاد همگرایی و کاهش تنش در این منطقه بود. در همین راستا با عنایت پاسخ به سؤال تحقیق که چه عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر همگرایی امنیت جمعی در منطقه خلیج فارس می‌باشند؟ این پژوهش انجام گردید. محقق با انجام تحقیقات میدانی و دریافت نظرات خبرگان، مهم‌ترین عواملی ژئوپلیتیکی همگرا کننده بین کشورهای منطقه خلیج فارس که بر امنیت جمعی تأثیرگذار بوده را می‌توان به شرح ذیل بیان نمود: با توجه به اینکه ۳۴ عامل مورد بررسی قرار گرفت. ۱۷ عامل ژئوپلیتیکی که به ترتیب اولویت بیشترین تأثیر را در ایجاد همگرایی منطقه خلیج فارس دارد را می‌توان به شرح ذیل بیان نمود:

- پیروی اکثریت مردم منطقه از دین مبین اسلام به‌عنوان عامل پایدار و انسجام بخش؛
- هم‌جواری و پیوستگی جغرافیایی کشورهای منطقه؛
- وجود ذخایر مناسب فسیلی و معدنی در کشورهای منطقه و وابستگی اقتصاد این کشورها به درآمدهای نفتی؛
- تشکیل و تقویت کمیته مشترک کشورهای ساحلی برای امور زیست‌محیطی؛
- ارتباط کشورهای منطقه خلیج فارس با حوزه‌های ژئوپلیتیکی مهم منطقه غرب آسیا؛
- عضویت اغلب کشورها در شورای همکاری خلیج فارس؛
- وجود اماکن مقدس مسلمانان در مکه و مدینه؛
- همکاری سیاسی بین برخی کشورهای منطقه برای مقابله با تروریسم؛
- اهمیت تنگه هرمز برای کشورهای حوزه خلیج فارس به‌عنوان یک نقطه استراتژیک در منطقه؛

- موقعیت ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه خلیج فارس؛
- قرار گرفتن در آبراه‌های مهم و راهبردی جهان؛
- ارتباط کشورهای منطقه خلیج فارس با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز و بازار جهانی از طریق ایران؛
- ایفای نقش مؤثر شیعیان در ثبات اقتصادی و سیاسی در برخی کشورهای منطقه خلیج فارس، به لحاظ منطقه‌ای و بین‌المللی؛
- اتحاد مسلمانان منطقه و گسترش همکاری در جهت تشکیل امت واحده اسلامی.

ب- پیشنهادها:

- ۱- تلاش در جهت ایجاد سازمان‌های منطقه‌ای به دلیل اشتراک فراوان و منابع عظیم و موقعیت راهبردی و ژئوپلیتیکی عالی خلیج فارس.
- ۲- ایجاد سازمان‌های اقتصادی قوی مانند اکو در منطقه بر اساس هنجارهای منطقه‌ای برای عبور آزاد پول، سرمایه و شهروندان کشورهای منطقه خلیج فارس (آزادی مبادلات تجاری، علمی، فرهنگی، فناوری، پژوهشی، اقتصادی، کشاورزی و ...).
- ۳- توسعه بندرها و اسکله‌های چندمنظوره (تجاری، تعمیراتی و ساخت، ماهیگیری و ...).
- ۴- تلاش سازمان محیط‌زیست کشور با تعامل وزارتخانه‌ها و سازمان‌های ذی‌ربط به منظور حفظ محیط‌زیست خلیج فارس و ایجاد یک همگرایی مثبت بین کشورهای ساحلی آن در جهت تشکیل یک سازمان منطقه‌ای زیست‌محیطی که در یکی از کشورهای منطقه خلیج فارس
- ۵- لزوم جایگزینی امنیت همیارانه بجای امنیت سازی در قالب بهره‌گیری از ابزارهای راهبردی (در این حالت مشارکت‌های واحدها در قالب همکاری‌های اقتصادی، اجتماعی موردتوجه قرار گرفته و این نوع همکاری می‌تواند به‌عنوان بخشی از تلاش‌های نرم‌افزاری برای ایجاد تعادل راهبردی مورد استفاده قرار گیرد).
- ۶- تقویت فرایند دولت‌سازی و ملت‌سازی در کشورهای موجود و تقریب بین مذاهب و تأکید بر نقاط پیوندی آن‌ها از جمله دین مبین اسلام.

فهرست منابع

- احمدی پور، زهرا؛ قادری حاجت، مصطفی و مختاری هشی، حسین (۱۳۸۹)، "تحلیل ژئوپلیتیکی فرصت‌ها و چالش‌های همگرایی در منطقه غرب آسیا"، دو فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال اول، شماره اول
- احمدی پور، زهرا و قادری حاجت، مصطفی (۱۳۸۹)، "تبیین ژئوپلیتیکی شکل‌گیری سازمان‌های منطقه‌ای آسیای مرکزی و خزر با محوریت ایران"، مجموعه مقالات دومین همایش بازنگری روابط ایران و کشورهای آسیای مرکزی، مشهد، دانشگاه فردوسی
- آشوری، داریوش (۱۳۸۵)، "دانشنامه سیاسی"، تهران، نشر مروارید
- بیک بیلندی، علی اصغر (۱۳۹۵)، "تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران"، رساله دکتری، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی
- بیک بیلندی، علی اصغر (۱۳۹۵)، "تأثیر عوامل ژئوپلیتیک سیاسی حوزه دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران"، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۶۵
- جمالی، حسین (۱۳۸۵)، "تاریخ و اصول روابط بین‌المللی"، چاپ پنجم، قم، پژوهشکده تحقیقات اسلامی
- جوادی ارجمند، محمدجعفر (۱۳۹۴)، "دیپلماسی عمومی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روابط با کشورهای حوزه خلیج فارس"، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۴۱، صص ۲۸-۹

- حافظ نیا، محمدرضا؛ رشید، غلامعلی؛ پرهیزکار، اکبر و افشردی، محمدحسین (۱۳۸۶)، "الگوی نظری طراحی راهبرد دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی"، فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، شماره دوم
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۱)، "جغرافیای سیاسی ایران"، تهران، سمت
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۰)، "اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک"، مشهد، انتشارات پایلی
- روشنی، رضا (۱۳۹۷)، "تحلیل ژئوپلیتیک روابط ایران با چین و تأثیر آن بر راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران"، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی
- زمانی، ابوالفضل و زمانی، محسن (۱۳۹۶)، "واکاوی عوامل و زمینه‌های همگرایی در منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس"، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات فرهنگی و سیاسی خلیج فارس، شماره ۱۲
- سازمند، بهاره و جوکار، مهدی (۱۳۹۵)، "مجموعه امنیتی منطقه‌ای، پویش‌ها و الگوهای روابط کشورهای حوزه خلیج فارس"، فصلنامه علمی پژوهشی ژئوپلیتیک، تابستان، شماره ۴۲
- سیف زاده، سیف زاده، حسین (۱۳۸۴)، "نظریه‌ها و تئوری‌های مختلف در روابط بین‌المللی؛ مناسبات و کارآمدی"، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه
- شاملو، رضا و فرجی راد، عبدالرضا (۱۳۹۹)، "واکاوی علائق مشترک و چالش‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران و کشورهای جنوب خلیج فارس"، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۸۲، زمستان، صص ۴۲۸ - ۴۰۳
- عباسپورباغبري، عباس و خوجوئی راوری، محمدحسن (۱۳۹۴)، "بررسی امکان‌سنجی ایجاد همگرایی امنیتی در حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس از منظر رئالیسم ساختاری"، فصلنامه سیاست دفاعی، تابستان شماره ۹۱
- عبدالله خانی، علی (۱۳۸۹)، "نظریه‌های امنیت"، تهران، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر
- فرجی راد، عبدالرضا و هاشمی، سید مصطفی (۱۳۹۴)، "نقش نظام‌های سیاسی نامتجانس حوزه خلیج فارس در بی‌ثبات‌سازی امنیت منطقه"، فصلنامه مجلس و راهبرد، شماره ۸۲
- قوام، سید عبدالعلی (۱۳۸۴)، "روابط بین‌الملل: نظریه‌ها و رویکردها"، تهران، انتشارات سمت
- قوام، عبدالعلی (۱۳۸۰)، "اصول سیاست خارجی و روابط بین‌الملل"، تهران، انتشارات سمت
- کمالی، محمدرضا (۱۳۹۴)، "نقش عوامل ژئوپلیتیک کشور عربستان در تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران"، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی
- مرادیان، محسن (۱۳۹۶)، "مبانی نظری امنیت"، تهران، دانشکده علوم و فنون فارابی

- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۶)، "تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل"، تهران، انتشارات سمت
- یاری، احسان و عبدعلی پور، وحید (۱۳۹۵)، "تحلیل چرایی ناکامی کشورهای عربی منطقه خلیج فارس در حل و فصل اختلافات ارضی و مرزی فی مابین"، فصلنامه اطلاعات جغرافیایی، پاییز، دوره ۲۶، شماره ۱۰۳